

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ТЕЛЕВІЗІЙНОГО МОВЛЕННЯ

В статье изложены основные характеристики телевизионной речи с позиции функциональной направленности, описаны ее лингвистические особенности как составной части массовой коммуникации.

Ключевые слова: *телевизионная речь, монологическая и диалогическая речь, полилог, произвольность в речи, речь в кадре и за кадром.*

The main characteristics of television speech from the point of functional derictivity and the linguistic characteristics of it as mass communication media component have been considered in the article.

Key words: *television speech, monologue, dialogue, polilogue, slips in speech, in picture and off-screen commentary.*

Вивчення телевізійного мовлення є одним з актуальних напрямків дослідження мовлення, що сприяє глибшому розумінню впливу соціальних, політичних і культурних чинників на функціонування мови в суспільстві. Адже саме мова є інструментом суспільної комунікації і надає учасникам спілкування систему знаків, з якої вони добирають конкретні мовні засоби, залежно від мовної компетенції, мети та намірів, знань про особливості комунікативної ситуації.

Мовлення телебачення визначається як жанровий різновид публіцистичного стилю, що використовується в засобах масової інформації і реалізується в усній формі літературної мови за допомогою технічних засобів передачі інформації. До характерних ознак мови телебачення зараховують: усну природу інформації, використання монологів і діалогів, чергування підготовленого і спонтанного (непідготовленого) мовлення [1: 84].

Метою даної роботи є уточнення лінгвістичних особливостей телевізійного інтерв'ю як жанру мас-медіа.

Аналізу лінгвістичних особливостей телевізійного мовлення присвячені праці Б. О. Зільберта, О. А. Лаптевої, М. І. Прожогоїної, С. В. Светани, О. О. Суської, О. А. Стишова [2; 3; 4; 5; 6].

Визначальним принципом телекомунікації є відкрита діалогічна форма контексту, яка прагне відтворити структуру міжособистісного спілкування. Телебачення дає можливість побачити людину, яка говорить, і завдяки цьому передає усне мовлення у природньому його прояві, воно набуло ефекту особистісного спілкування. Телебачення в очах своєї аудиторії ближче за інші ЗМІ стоїть до спілкування прямого (“ефект присутності”), особистісного (“ефект довірливості”) та двостороннього (“ефект діалогічності”) [8: 12]. Зрозуміло, що сприйняття повідомлення глядачем багато в чому залежить від того, як воно промовляється. Важливо не тільки те, що говориться, але і те, як говориться.

С. В. Светлана в монографії “Телевізійне мовлення: функції і структура” звертається до мовлення, що звучить в телеєфірі, й вводить поняття “телевізійне мовлення” як науковий термін. Телевізійне мовлення визначається як масово-комунікативний різновид мовлення, а його основний конструктивний принцип визначається потрійною залежністю (зображення — звук — мовлення) при передачі інформації по телебаченню [5: 33]. С. В. Светлана говорить про необхідність керуватися в телевиступах загальними закономірностями усного мовлення та вимогою до мови телепередачі — “співпадати з повсякденною мовою мас, щоб була прихильність до публіциста” [там само, с. 10]. А. А. Леонтьєв у своїх роботах “Радіо- і телевізійне мовлення як вид спілкування”, “Телевізійне мистецтво очима психолога” досліджував не стільки власне лінгвістичну, скільки психолінгвістичну проблематику масової комунікації і охарактеризував радіо- і телевізійне мовлення як вид спілкування. Він пише про особливу манеру спілкування з телеаудиторією — не заклично-мітингову, не офіційно-ділову, а довірливо-інтимну [9]. Узагальнюючи думку дослідників телевізійного мовлення, М. П. Сенкевич в роботі “Культура радіо- і телевізійного мовлення” пише, що у зв’язку з “експансією прямого ефіру телевізійне мовлення стало довірливо розмовним з літературно-розмовною лексикою і синтаксичними конструкціями, діалогічними єдностями, питально-відповідною формою і так далі” [10: 4]. Постав необхідним момент імпровізації, вплив вимовленого слова підкреслюється і посилюється інтонацією, виразними жеста-ми, мімікою.

Телевізійне мовлення можна вивчати тільки з урахуванням законів усного мовлення. В той же час закономірності відбору мовних засобів в телепередачах визначаються специфікою телебачення як особливої форми масової комунікації. Оскільки інформація тут може бути передана в різних семіотичних системах (зображення, звук і мовлення), відмітною можливістю телебачення стала поліфункціональність. Тому при дослідженні слід враховувати весь комплекс явищ, які пов'язані з телебаченням.

З лінгвістичної точки зору, мовлення, обумовлене специфікою телебачення, є складним явищем. У телебаченні функціонує літературна мова, що цілеспрямовано відредагована, та виконує певні соціальні та агітаційно-пропагандистські функції. До розгляду різноманітних форм телевізійного мовлення треба підходити з погляду їх функціональної спрямованості. Дослідники усного мовлення виділяють наступні типи мовлення та їхні опозиції [11: 47–68 ; 15: 24–38; 18: 17–23]:

1. монологічне — діалогічне;
2. підготовлене — спонтанне (розглядається в окремій статті);
3. ретельне — невимушене;
4. мовлення в кадрі — мовлення за кадром.

Залежно від числа комунікантів дослідники усного мовлення виділяють три основні типи : 1) монолог, 2) діалог, 3) полілог [12: 503–507; 13: 163; 14: 59]. Монолог — це розповідь одного мовця, адресована реальному або уявному слухачеві. Прикладом монологічного мовлення може послужити мовлення провідних новин та інформаційно-аналітичних програм.

Діалог є найпоширенішим типом усного мовлення. Перш за все, він визначається тим, що в ньому активно беруть участь два партнери, і специфіка розгортання тексту полягає в тому, що висловлення учасників весь час чергуються (інколи у порядку перебивання, особливо при емоційному діалозі).

Всі дослідники відзначають, що діалоги не однорідні і можуть розділитися на підвиди. Наприклад, різні обговорення — ділові й неділові, спори, обмін думками, побутові розмови, телефонні розмови. Деякі автори виділяють специфічний вид діалогу: стереотипи, ситуативні кліше, короткі автоматизовані репліки-реакції [6: 13].

Якщо говорити про види діалогічного мовлення в телепрограмах, то до численних вищезазначених видів діалогу можна додати ще два, характерних для телевізійного мовлення. Це можуть бути в тій або ін-

шій мірі підготовлені, визначені сценарієм діалоги між ведучими або ж діалог-інтерв'ю між ведучим і гостем програми.

Діалоги між ведучими, як правило, виступають у якості зв'язної ланки між фрагментами бесіди з гостями, або між заздалегідь підготовленими сюжетами. За цим принципом пишуться сценарії всіляких ток-шоу. Такий підхід є дуже популярним в інформаційно-розважальних програмах й за таким сценарієм укладається більшість музично-розважальних програм та церемонії вручення нагород і премій.

У програмах, побудованих на інтерв'ю, діалог досить часто трансформується в спонтанний монолог гостя, підтримуваний питаннями-репліками ведучого.

Полілог виникає, коли в розмові активно беруть участь більше двох партнерів. Характерною рисою полілогу є одночасна участь мовців у розвитку декількох тем; у разі телевізійного полілогу часто звучить накладення мовлення одних комунікантів на мову інших. І якщо з боку (тобто для неучасника полілогу) важко розібрати таке мовлення, то для самих учасників полілогу зазвичай не складає труднощів розвивати власну думку і “краєм вуха” уловлювати розмову сусідів. “У випадках, коли одночасно звучить мовлення декількох мовців, може виникнути ситуація “мовного коктейлю”, тобто одночасного звучання у приміщенні декількох діалогів, що не входять до єдиного акту комунікації” [6: 14].

Полілоги — досить поширене явище на сучасному телеекрані. Ведучі аналітичних програм прагнуть запросити для обговорення тієї або іншої проблеми декількох експертів, для участі в дискусії запрошуються два або більше опонентів. У розважальних ток-шоу теж прийнята практика запрошення декількох гостей для обговорення обраної теми або ситуації. У ситуації полілогу завдання ведучого ускладнюється тим, що він не тільки контролює і направляє хід розвитку бесіди, але і стежить за тим, щоб не виникала ситуація “мовного коктейлю” і глядач міг сприймати все, що промовляється з екрана.

Якщо говорити про ретельність і невимушеність мовлення на телеекрані, виходячи з уваги мовця до звукової сторони, можна відзначити, що мовлення професійних телеведучих повинне тяжіти до ретельності. Ретельність телемовлення не означає високого стилю вимови, прояву повного фонетичного складу всіх вимовних слів, проте мова, що звучить з екрана, повинна відрізнятися чіткістю, правильністю вимови, красою і повнотою звучання. Ступінь ретельності — неви-

мушеності мовлення варіюється залежно від жанру телепрограми, а значить, залежно і від поєднання з іншими типами мовлення. Якщо до невимушеності, деякої недбалості в спонтанному мовленні провідних розважальних програм музичних телеканалів глядачі відносяться з розумінням, то нечітка дикція і надмірна редукція в підготовленому мовленні провідних інформаційних програм викликають несхвалення телеглядачів та зниження рейтингів програми. Л. Л. Сандлер звертає увагу на давно відмічений психологами важливий ефект: якщо інформацію повідомляє ведучий, з якихось причин неприємний телеглядачеві, то і сама інформація набуває негативного забарвлення або не сприймається телеглядачем взагалі. У цій ситуації вся увага перемикається на те, як говорить ведучий, які обмовки і помилки, нехай навіть незначні, він допускає [5: 119]. Недаром С. Я. Єрмоленко підкреслював: “Радіо і телебачення покликані нести в широкі маси не тільки передові ідеї і наукові знання, але і високу культуру мови... разом з найсерйознішими вимогами до актуальності тематики, яскравості форми матеріалів, що передаються в ефір, пред’являються не менш серйозні вимоги до літературності мовлення, що звучить і, зокрема, до правильності і одноманітності мови” [16: 3].

Залежно від присутності журналіста в кадрі, телевізійне мовлення ділиться на “мовлення в кадрі” і “мовлення за кадром”. Необхідно відзначити, що до недавнього часу для дослідників, що займаються безпосередньо мовленням, що звучить з телеекрана, цей факт не представлявся значущим. Проте він має велике значення. Очевидно, що кожен з елементів тріади “зображення — звук — мова” є системою специфічних образотворчо-виразних засобів, які, взаємодіючи один з одним, роблять телекомунікацію можливою. Залежно від присутності журналіста в кадрі взаємовідношення між елементами кожної з трьох систем змінюються, зміщуються акценти. Якщо ми порівняємо відеоряд двох програм на одну і ту ж тему, наприклад, бесіди в студії і спеціального репортажу, ми побачимо, як по-різному “працюють” одні й ті ж виразні засоби телезображення (кадр, план, кут зйомки, монтаж і так далі). У першому випадку зміст кадру практично не дає інформації про предмет вислову, тоді як в спецрепортажі зображення підтверджує сказане, дає додаткову інформацію, іноді навіть вступає в суперечність з тим, про що говориться за кадром; за рахунок асоціативного монтажу зміст кадру може надавати нові значення слову, що звучить, може породжувати нові значення, крім того, дає глядачеві відчуття причетності до інформації, створює ефект присутності.

Проте відеоряд, що супроводжується закадровим текстом, не дає глядачеві уявлення про мовця, тобто на перший план виходить сама інформація, яка, внаслідок відсутності коментатора на екрані, психологічно сприймається як об'єктивніша. Якщо ж глядача цікавить журналіст, що подає інформацію, його образ вибудовується “по голосу”, і не дивно, що цей створений глядацькою уявою імідж часто в корені не співпадає з реальним.

Інакше складається ситуація з тими програмами, де журналіст знаходиться в кадрі. Інформація персоніфікована на сприйняття того або іншого факту глядачем, впливає на його відношення до особи на екрані. Зміст кадру в цьому випадку дає нам інформацію не про предмет розмови, а про мовця, його емоційний та фізичний стан. Крім того, що говориться і як говориться, для нас стає важливо, ким говориться. Якщо у випадку із закадровим текстом ми “перевіряємо” достовірність повідомлення, зіставляючи сказане з відеорядом, то тут критерієм достовірності виступає поведінка того, хто говорить, його міміка, жести і тому подібні невербальні засоби комунікації. В той же час знижується навантаження на слово; на відміну від ситуації із закадровим текстом, людина, яку телеглядачі бачать, може замінити слово виразним жестом, мімікою, рухом тіла.

У телевізійному діалозі ще більш зростає роль зорового сприйняття. Адже саме ситуація діалогу характерна для розмовного мовлення, де при безпосередньому візуальному сприйнятті співрозмовника зменшується значення слів, зростає роль ситуації в цілому, міміки, жестів, інтонації. Л. П. Якубинський підкреслює, що в діалозі міміка і жест іноді відіграють роль репліки, замінюючи словесне висказування, причому мімічна репліка часто дає відповідь раніше, ніж мовна. З іншого боку, міміка і жести часто мають значення, схоже із значенням інтонації, тобто мімічний супровід може додавати мовленню той або інший відтінок, часто протилежний вербально вираженому [17: 28].

В цілому в тих програмах, в яких жанрова специфіка передбачає появу журналіста в кадрі, комунікація масова за змістовною формою наближена до міжособистісної, що впливає і на відбір мовленнєвих засобів, і на їх просодичне оформлення, і на структуру програми і так далі. Крім того, необхідно відзначити, що якщо поєднання типів мовлення, що розглядаються вище, залежно від жанру можуть комбінуватися у довільному порядку (підготовлене — монологічне — ретельне, підготовлене — діалогічне — невимушене), то сполучуваність мовлення в кадрі й мовлення за кадром з рештою типів озвученого

мовлення дещо обмежене традицією і можливостями телеєфіру. Особливо це стосується мовлення за кадром: воно, як правило, монологічне, майже завжди підготовлене і ретельніше, порівняно з мовленням у кадрі. Мовлення у кадрі більш вільно комбінується з іншими типами мовлення.

Аналізуючи характер функціонування телебачення, неважко дійти висновку про його безпосередній зв'язок з постійним розвитком мови. Тобто тексти телевізійних засобів масової інформації (ЗМІ) характеризуються багаторівневою системою зв'язків, функціонально-сисловою єдністю, мовленнєво-стилістичними різновидами.

ПРИМІТКИ ТА ПОСИЛАННЯ

1. Єрмоленко С. Я. Мова телебачення і радіо // Українська мова. Енцикл. — К.: Вид-во “Укр. енцикл.” імені М. П. Бажана, 2000. — С. 324.
2. Зильберт Б. А. Социопсихолингвистическое исследование текстов радио, телевидения, газет / Б. А. Зильберт; под ред. В. Г. Костомарова. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1986. — 211 с.
3. Лаптева О. А. Живая русская речь с телеэкрана. Разговорный пласт литературной речи в нормативном аспекте / О. А. Лаптева. — Изд. 5-е, стереотипное. — М.: Едиториал УРСС, 2003. — 520 с.
4. Прожогона И. М. Типы речемыслительной деятельности и “речевая инерция” / И. М. Прожогона // Русс. яз. и лит-ра в учебных заведениях. — М., 1997. — № 6. — С. 20–25.
5. Светлана С. В. Телевизионная речь: Функции и структура / С.В. Светлана — М.: Изд-во МГУ, 1976. — 151 с.
6. Сусская О. А. Телевизионный коммуникатор: специфика и проблемы речевого общения: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: 10.01.10 “Кримськотатарська література” / О. А. Сусская / — МГУ им. М. В. Ломоносова. — М., 1990. — 24 с.
7. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): монографія / О. А. Стишов. — К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. — 388 с.
8. Апалат Г. П. Структура, семантика і прагматика текстів-інтерв'ю (на матеріалі сучасної англомовної преси): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Г. П. Апалат. — К., 2003. — 19 с.
9. Леонтьев А. А. Радіо- і телевізійне мовлення як вид спілкування. [Електронний ресурс] / А. А. Леонтьев. — Режим доступу: <http://www.textfighter.org/text12/06.php>.
10. Сенкевич М. П. Культура радио- и телевизионной речи / М. П. Сенкевич — М.: Изд-во МГУ, 1997. — 126 с.
11. Бубнова Г. И. Текстовые категории устного спонтанного диалога. Вопросы системной организации речи / Г. И. Бубнова. — М., 1987. — С. 47–68.
12. Баранник Д. Х. Стилістика усного мовлення // Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. І. К. Білодіда. — Кн. 5. Стилістика. — К.: Наук. думка, 1973. — С. 503–551.

13. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: Підручник / Ф. С. Бацевич — К.: ВЦ “Академія”, 2004. — 344 с.
14. Долинин К. А. Спонтанная речь как объект лингвистического исследования / К. А. Долинин // Теория и практика лингвистического описания разговорной речи. — Сб. 4.: Ученые записки Горьк. гос. пед. ин-та ин. яз. им. Н. А. Добролюбова. — Горький, 1973. — Вып. 55. — С. 58–66.
15. Сиротинина О. Б. Стилиевая принадлежность и текстовая организация устной научной речи / О. Б. Сиротинина // Стилистика текста в коммуникативном аспекте: Межвуз. сб. науч. трудов. — Пермь, 1987. — С. 24–38.
16. Ермоленко С. Я. Мова телебачення і радіо / С. Я. Ермоленко // Українська мова. Енцикл. — К.: Вид-во “Укр. енцикл.” імені М. П. Бажана, 2000. — С. 324.
17. Якубинский Л. П. О диалогической речи / Л. П. Якубинский // Язык и его функционирование: Избранные работы / АН СССР. Отд. лит. и языка / Отв. ред. А. А. Леонтьев. — М.: Наука, 1986. — С. 45–47.
18. Бондарко Л. В. Спонтанная речь и организация системы языка / Л. В. Бондарко // Бюллетень Фонетического Фонда № 8 “Фонетические свойства русской спонтанной речи” / Под ред. Л. В. Бондарко, М. Краузе. — Санкт-Петербург: Бохум, 2001. — С. 17–23.